

Piotr Kardyś

Stan badań nad dziejami Skarżyska w średniowieczu : główne kwestie, zasadnicze pytania

Z Dziejów Regionu i Miasta : rocznik Oddziału Polskiego Towarzystwa
Historycznego w Skarżysku-Kamiennej 3, 7-15

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Artykuły

Piotr Kardys

Skarżysko-Kamienna – Kielce

Stan badań nad dziejami Skarżyska w średniowieczu. Główne kwestie, zasadnicze pytania

Archeologia o początkach osadnictwa w granicach obecnego miasta. Etymologia. Przynależność własnościowa i terytorialna. Organizacja i administracja kościelna. Lokalizacja na szlakach komunikacyjnych. Zagospodarowanie: rolnictwo, hodowla, pierwociny przemysłu

Kompleksowe badania archeologiczne nie były jak dotąd przeprowadzone na terenie obecnego miasta. Jedynie w jego wschodniej części, w dzielnicy Łyżwy na terenach wzdłuż koryta rzeki Kamiennej w kierunku do Wąchocka, prowadzone były regularne prace archeologiczne, związane z badaniem kultur i społeczności pradziejowych, w efekcie czego powstał rezerwat archeologiczny Rydno. W związku z faktem, iż liczba publikacji o tychże badaniach i ich interpretacji jest obszerna, a w najbliższym czasie opublikowana zostanie monografia Rydna, nie ma potrzeby szerszego informowania o stanie badań nad pradziejami Skarżyska. Odwołać się wypada natomiast do syntetyzujących ujęć Stefana Krukowskiego i Romualda Schilda¹. Z okresu

¹ S. Krukowski, *Rydno*, „Przegląd Geologiczny” 4, 1961, z. 4, s. 190-192; R. Schild, *Wieloprzemysłowe stanowisko Rydno IV/57 (Grzybowa Góra) pow. Starachowice*, [w:] *Materiały do prehistorii plejstocenu i wczesnego holocenu Polski*, red. W. Chmielewski,

średniowiecza znamy jedynie przypadkowe odkrycie grobu kobiety w Skarżysku Kościelnym, datowanego przez Waldemara Glińskiego na XI w. być może związane z cmentarzyskiem wczesnośredniowiecznym. Także badania powierzchniowe prowadzone na obszarze przyległym do Skarżyska od strony zachodniej, na terenie gminy Bliżyn, nie przyniosły istotnych informacji, mogących pozwolić na wyciągnięcie wniosków co do ewentualnego osadnictwa terenu obecnego miasta w okresie średniowiecza². Należy zatem ponowić postulat przeprowadzenia kompleksowych badań powierzchniowych w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski nr 80-65, które mogłyby dostarczyć nowych materiałów, co w przypadku ograniczonej ilości zachowanych źródeł dla średniowiecza, jest praktycznie jedyną możliwością poszerzenia istniejącej bazy, pozwalającej stawiać nowe hipotezy i interpretacje.

Co do etymologii jesteśmy w nieco lepszej sytuacji, aczkolwiek wciąż pozostaje jeszcze sporo możliwości interpretacyjnych. W pełni rozpoznana została bowiem jedynie etymologia nazwy Skarżysko, co do której istotne spostrzeżenia poczynili Stanisław Rospond³ i Władysław Doroszewski⁴, a pełną podstawę źródłową wraz z analizą kontekstu wynikającego ze stanu badań historiograficznych opublikował autor

Wrocław–Warszawa–Kraków 1967, s. 124-208; R. Schild, H. Królik, *Rydno. A Final Paleolithic Ochre Mining Complex*, „Przegląd Archeologiczny” 29, 1981, s. 53-100; R. Schild, *Rydno – kopalnia odkrywkowa ochry z epoki kamienia i prehistoryczne centrum społeczno-gospodarcze*, [w:] *Skarżysko-Kamienna. Panorama dziejów miasta*, Skarżysko-Kamienna 2011, s. 9-22, oraz *Krzemień czekoladowy w pradziejach. Materiały z konferencji w Orońsku, 8-10.10.2003*, „Studia nad Gospodarką Surowcami Krzemieniowymi w Pradziejach”, t. 7, red. W. Borkowski, J. Libera, B. Sałacińska, S. Sałaciński, Lublin 2008, passim; popularyzujące wiedzę i stan badań: J. Lejawa, *Rezerwat archeologiczny Rydno*, „Skarżyskie Zeszyty LOP” 6, 1992, passim; P. Kardyś, *Rydno – pradziejowa aglomeracja osadnicza (na podstawie stanu badań)*, „Znad Kamiennej” 1, 2007, s. 9-24; P. Kardyś, J. Janiec, J. Jagiełło, *Rydno. Pradziejowa aglomeracja osadnicza*, Skarżysko-Kamienna 2009, passim.

² G. Ziółkowska, M. Ziółkowski, *Pradzieje i historia Bliżyna na tle regionu świętokrzyskiego*, maszynopis sprawozdania z badań powierzchniowych, 2008.

³ S. Rospond, *Ze studiów nad polską toponomastyką I. Skarżysko*, „Język polski” 17, 1932, s. 129-133.

⁴ W. Doroszewski, *W sprawie nazwy Skarżysko*, „Poradnik językowy” 1933, s. 11-12; idem, *Przymiotnik od Skarżysko-Kamienna*, *ibid.*, 1951, s. 32; idem, *Skarżysko – Skarżyski*, *ibid.*, 1961, s. 89.

niniejszego tekstu⁵. Uwagi wstępne co do etymologii Rejowa, Milicy i kilku innych osad z terenu obecnego miasta opublikował przed kilkunastu laty Krzysztof Zemęła⁶, ale dostępna baza źródłowa i rozwój historiografii w zakresie średniowiecza i zwłaszcza okresu wczesnonowożytnego, pozwalają na podjęcie nowych wątków i stawianie lepiej uzasadnionych hipotez odnośnie etymologii najstarszych osad nad Kamienną i Kamionką⁷.

Na obecnym etapie badań najlepiej zostały rozpoznane stosunki własnościowe i przynależność terytorialna osadnictwa nad górnym biegiem Kamiennej i jej dopływami. Prace Jana Wiśniewskiego⁸, Mieczysława Niwińskiego⁹, K. Zemęły¹⁰ i piszącego, dotyczące Wąchocka, Skarżyska, Mirca, Jastrzębia, Bliżyna i Skarżyska Kościelnego¹¹ pozwalają na przedstawienie mozaiki własnościowej na terenie obecnego miasta w średniowieczu oraz nakreślenie przybliżonych granic powiatów i ziem, a także hipotetycznego zasięgu terytoriów plemiennych. Z tym ostatnim zagadnieniem wiąże się wciąż trwająca dyskusja nad przynależnością polityczną interesującego

⁵ Zob. P. Kardys, *Czy nazwa Skarżysko pochodzi od Karsa, człowieka „karśniawego”, czy może od ludzi skarżących?*, „Między Wisłą a Pilicą” 8, 2007, s. 9-24; idem, *Etymologia nazwy Skarżysko w świetle źródeł z XIII wieku*, „Znad Kamiennej” 2, 2009, s. 29-42.

⁶ K. Zemęła, *Historia Skarżyska-Kamiennej. Rozwój osadnictwa do końca XVII wieku*, Skarżysko-Kamienna 1991, s. 3-21.

⁷ Zob. *ibid.*, s. 3-21; *Dzieje Bliżyna*, red. K. Zemęła, P. Kardys, Bliżyn 2010, s. 55-56.

⁸ J. Wiśniewski, *Dekanat ilżecki*, Radom 1909-1911, s. 192-205.

⁹ M. Niwiński, *Opactwo cystersów w Wąchocku. Fundacja i dzieje uposażenia do końca wieków średnich*, Kraków 1930.

¹⁰ K. Zemęła, *Historia*, 3-21; idem, *Rejów w XVI-XVII wieku. Dzieje cysterskiej osady kuźnicznej*, [w:] *Szkice do historii*, Skarżysko-Kamienna 1993, s. 29-30.

¹¹ P. Kardys, *Czy nazwa*, *passim*; idem, *Etymologia*, *passim*; idem, *Parafia św. Leonarda w Mircu w średniowiecznej i wczesnonowożytnej przestrzeni historyczno-geograficznej*, „*Nasza Przeszłość*” 107, 2007, s. 117-146; idem, *Fratres armorum et domus Odrowąsinæ. Odrowążowie przez wieki – ze szczególnym uwzględnieniem terenów na północ od źródeł rzeki Kamiennej*, [w:] *Z dziejów powiatu szydłowieckiego*, red. M. Przeniosło, Szydłowiec 2009, s. 9-42; idem, *Oppidi Jastszemb – z dziejów miasta i parafii biskupów krakowskich w średniowieczu*, „*Nasza Przeszłość*” 111, 2009, s. 235-249; idem, *Obszar gminy Skarżysko Kościelne w pradziejach i średniowieczu*, [w:] P. Kardys, K. Zemęła, M. Medyński, T. Wojewoda, *Dzieje gminy Skarżysko Kościelne*, Skarżysko Kościelne 2010, s. 22-46; idem, *Zarys historii kultury materialnej Skarżyska w średniowieczu*, [w:] *Panorama*, s. 23-35.

nas obszar, co poruszali już od lat 20. XX w. historycy tej miary co Stanisław Arnold¹², Karol Potkański¹³, Jerzy Gąssowski¹⁴, Tadeusz Wasilewski¹⁵, Gerard Labuda¹⁶, Aleksander Gieysztor¹⁷, Tadeusz Lalik¹⁸, Marian Friedberg¹⁹, Karol Górski²⁰, M. Niwiński²¹, a ostatnio Stanisława Hoczyk-Siwkova²², Agnieszka Teterycz-Puzio²³ i Andrzej Buko²⁴. Dotychczasowe ustalenia każą koncentrować uwagę na rodach Odrowążów, później Szydłowieckich, działalności gospodarczej biskupów krakowskich i cystersów wąchockich, wreszcie oddziaływania centrów grodowych w Radomiu i Żarnowie. Ważne jest rozpoznanie

¹² S. Arnold, *Podziały administracyjne województwa sandomierskiego do końca XVIII w.*, [w:] *Pamiętnik Świętokrzyski*, red. A. Patkowski, Kielce 1931, s. 56-63.

¹³ K. Potkański, *Puszcza Radomska*, [w:] *Pisma pośmiertne*, t. 1, Kraków 1922.

¹⁴ J. Gąssowski, *Cmentarzysko w Końskich na tle zagadnienia południowej granicy Mazowsza we wczesnym średniowieczu*, „Materiały Wczesnośredniowieczne” 2, 1950, s. 71-174.

¹⁵ T. Wasilewski, *Dulebowie – Łędzianie – Chorwaci. Z zagadnień osadnictwa plemiennego i stosunków politycznych nad Bugiem, Sanem i Wisłą z X wieku*, „Przegląd Historyczny” 67, 1976, z. 1, passim.

¹⁶ G. Labuda, *Studia nad początkami państwa polskiego*, t. 2, Poznań 1987.

¹⁷ A. Gieysztor, *Krajobraz międzyrzecza Pilicy i Wisły we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Studia Sandomierskie. Materiały do dziejów miasta Sandomierza i regionu sandomierskiego*, red. T. Wąsowicz i J. Pazdur, Warszawa 1967, s. 19-20.

¹⁸ T. Lalik, *Sandomierskie we wcześniejszym średniowieczu. Prowincja, księstwo, województwo*, [w:] *ibid.*, s. 64-66; idem, *Organizacja grodowo-prowincjonalna w Polsce XI i początków XII wieku*, „Studia z Dziejów Osadnictwa” 5, 1967, s. 5-48.

¹⁹ M. Friedberg, *Rozsiedlenie rodów rycerskich w województwie sandomierskim w wieku XV*, [w:] *Pamiętnik*, s. 80-94.

²⁰ K. Górski, *Ród Odrowążów w wiekach średnich*, „Roczniki Towarzystwa Heraldycznego” 8, 1926/7, s. 1-108.

²¹ M. Niwiński, *Opactwo*, passim.

²² S. Hoczyk-Siwkova, *Małopolska północno-wschodnia w VI-X wieku. Struktury osadnicze*, Lublin 1999, s. 97-100.

²³ A. Teterycz-Puzio, *Geneza województwa sandomierskiego. Terytorium i miejsce w strukturze państwa polskiego w średniowieczu*, Słupsk 2001, s. 54-76.

²⁴ A. Buko, *Małopolska „czeska” i Małopolska „polańska”*, [w:] *Ziemie polskie w X wieku i ich znaczenie w kształtowaniu się nowej mapy Europy*, red. H. Samsonowicz, Kraków 2000, s. 146, 153-159; idem, *Archeologia Polski wczesnośredniowiecznej*, Warszawa 2006, s. 178-182.

położenia obecnego miasta na granicy powiatów staropolskich i na rubieży osadniczej Sandomierskiego z Mazowszem. Jednakże najnowsze prace poświęcone okręgowi grodowemu w Skrzynnie²⁵ i znaczeniu grodu radomskiego we wczesnym średniowieczu wskazują na konieczność przyjrzenia się raz jeszcze obszarowi nad górnym biegiem Kamiennej²⁶ w kontekście początków tutejszego, średniowiecznego osadnictwa²⁷. Również powtarzany w historiografii postulat ponownego monograficznego opracowania historii rodu Odrowążów zmusza do dokładnej analizy źródeł związanych ze stanem ich posiadania na obszarze obecnego miasta i najbliższej okolicy w średniowieczu.

Organizacja i administracja kościelna okresu średniowiecza była dotychczas poruszana jedynie marginalnie, a to przy okazji badań nad Rejowem, Mircem, Jastrzębiem, Bliżynem, Skarżyskiem Kościelnym, rodem Odrowążów²⁸ i organizacją prepozytury kieleckiej²⁹. Jedyną próbę pełniejszego ujęcia dał Marcin Medyński, ale głównie w odniesieniu do okresu nowożytnego³⁰. Także i tym razem stan badań jest w znacznej mierze niezadowolający, natomiast pozwala na wnioskowanie o peryferyjności osadnictwa miejscowego w stosunku do centrów parafialnych w Wąchocku, Chlewiskach, Szydłowcu, Odrowążu. Wydaje się zatem, że jedynym rozwiązaniem jest ponowne rozpatrzenie wszystkich źródeł dotyczących organizacji i administracji kościelnej, a następnie porównanie ich z danymi dotyczącymi parafii

²⁵ Z. Lechowicz, *Dzieje ziemi radomskiej w średniowieczu: okręg grodowy w Skrzynnie*, Radom 2010, passim.

²⁶ P. Kardys, *Z dziejów strategiczno-militarnego znaczenia grodu radomskiego w średniowieczu*, [w:] *Wojsko w Radomiu od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. D. Kupisz, Radom 2008, s. 9-32.

²⁷ Nowe możliwości interpretacyjne poszerzające kontekst zagadnienia poruszają: J. Wroniszewski, *Szlachta ziemi sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze*, Poznań–Wrocław 2001, passim; T. Giergiel, *Rycerstwo ziemi sandomierskiej. Podstawy kształtowania się rycerstwa sandomierskiego do połowy XIII wieku*, Warszawa 2004, s. 13-142.

²⁸ Zob. przyp. nr 7, 9, 10, 11.

²⁹ B. Rzewuska-Kurzeja, *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze kieleckiej w średniowieczu*, „*Nasza Przeszłość*” 59, 1983, s. 76-93.

³⁰ M. Medyński, *Rozwój sieci parafialnej na terenie miasta od XVII w. do 1939 r.*, „*Znad Kamiennej*” 1, 2007, s. 25-31.

ościennych. Dopiero przedstawienie na takim szerokim tle mogłoby dać odpowiedź na szereg istotnych kwestii, jak przynależność parafialna osad z obszaru obecnego miasta, stosowanie się do obowiązku mszalnego czy katechizacji ludności miejscowej³¹.

Kolejnym zagadnieniem, które wzbudzało umiarkowane zainteresowanie badaczy jest kwestia lokalizowania obecnego obszaru miasta na „mapie” szlaków komunikacyjnych, zarówno lądowych³², jak i rzecznych³³. Do najważniejszych spostrzeżeń zaliczyć wypada uwagi K. Zemeły poczynione w związku z omówieniem lustracji dróg i mostów z 1565 r., która podaje co prawda stan z XVI w., ale z całą pewnością można go przenosić na okres wcześniejszy³⁴. Potwierdzeniem są wyniki badań nad domniemaną siedzibą monarszą w nieodległym Wąchocku³⁵, co także wiąże się ze szlakiem komunikacyjnym przebiegającym już we wczesnym średniowieczu po północnych rubieżach obecnego miasta. Do podobnych wniosków prowadzą wyniki badań nad dziejami Skarżyska Kościelnego, Mirca, Bliżyna i radomskiego ośrodka grodowego. Nowe możliwości badawcze sugeruje zwłaszcza hipoteza odrzucająca rolę Kamiennej, jako bariery osadniczej, a wskazująca raczej na jej znaczenie komunikacyjne³⁶. Zresztą rzeki w okresie średniowiecza postrzegane są nie tylko jako szlaki komunikacyjne, ale również stymulujące osadnictwo³⁷. Zatem ponownie nale-

³¹ Uwagi wstępne poczynił P. Kardys, *Zarys historii*, s. 28-32.

³² M. Kazanecka, *Skarżysko-Kamienna jako węzeł transportu*, [w:] *Skarżysko-Kamienna. Studia i materiały*, red. M. Dobrowolska, J. Rejman, T. Ziętara, Kraków 1977, s. 147.

³³ Do wyjątków należy tekst W. Sedlaka, *Dzieje rzeki Kamiennej*, „Roczniki Filozoficzne” 24, 1976, z. 3, s. 51-66, aczkolwiek ma on charakter rozważań natury filozoficzno-socjologicznej i antropologicznej, pokazuje jednak możliwości, jakie daje heurystyczne ujęcie zagadnienia rzeki w dziejach ludzkości.

³⁴ K. Zemeła, *Historia*, s. 57.

³⁵ K. Białokórska, *Wąchocka rezydencja książęca. Nieznany epizod z dziejów Polski wczesnopiastowskiej*, „Biuletyn Historii Sztuki” 41, 1974, nr 2, s. 135-178; G. Labuda, *W sprawie osoby fundatora i daty powstania najstarszych (przedcysterskich) budowli sakralno-pałacowych w Wąchocku*, *ibid.*, 45, 1983, s. 251-255 oraz dyskusja opublikowana, [w:] *Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski*, „Sympozja” 9, red. A. Pobóg-Lenartowicz i M. Derwich, Opole 1995, s. 389-391, 393-418.

³⁶ Zob. P. Kardys, *Dzieje gminy*, s. 23.

³⁷ Zob. Sz. Orzechowski, *Zespół cmentarzy i bogatych depozytów monetarnych z doliny rzeki Kamiennej a zagadnienie chronologii starożytnego hutnictwa świętokrzyskiego*,

ży wrócić do podstawowych badań w tym zakresie, wychodząc od ustaleń Teresy Wąsowicz poczynionych na przykładzie sandomierskiej sieci drożnej³⁸, uwzględnić rolę rzeki Kamiennej i jej dopływów³⁹ oraz powiązań osadnictwa z terenu obecnego miasta z okolicą dalszą i bliższą, co mogłoby pozwolić na skonstruowanie sieci lokalnych połączeń. W dalszej perspektywie możliwe stałoby się pokazanie położenia tutejszych osad na tle regionalnych i interregionalnych połączeń⁴⁰.

Stan zagospodarowania, tak rolniczo-hodowlanego, jak i pierwocin przemysłu na interesującym nas obszarze, był wielokrotnie poruszany w publikacjach nie tylko naukowych⁴¹, ale mimo to jest daleki od wyczerpującego przedstawienia. Także i tym razem do podstawowej literatury przedmiotu zaliczymy opracowanie K. Zemęły traktujące o osadnictwie do końca XVII w.⁴², poza tym sporo informacji o charakterze porównawczym zawierają monografia cystersów wąchockich, dzieje Bliżyna, Skarżyska Kościelnego i Mirca⁴³. Do problematyki tej, w połączeniu z rozwojem przemysłu i osadnictwa nawiązała też przed laty K. Potkański⁴⁴, Benedykt Zientara⁴⁵, Zenon Guldon i Jacek Wijaczka⁴⁶. Z prac tych wyłania się obraz zagospodarowania

„Między Wisłą a Pilicą” 2000, s. 49; W. Gliński, *Skarżysko nad Kamienną w świetle źródeł archeologicznych i historycznych w dobie średniowiecza*, „Znad Kamiennej” 41, 2007, s. 94-95.

³⁸ T. Wąsowicz, *Sandomierska sieć drożna w wiekach średnich*, [w:] *Studia*, s. 111-131, il. 1, 2, 6; eadem, *Wczesnośredniowieczny Radom na tle Regionu*, [w:] *Radom. Szkice z dziejów miasta*, red. J. Jędrzejewicz, Warszawa 1961, s. 86-96.

³⁹ Por. G. Labuda, *Rzeki w dziejach narodów (ze szczególnym uwzględnieniem narodu polskiego)*, [w:] *Rzeki. Kultura. Cywilizacja. Historia*, t. 1, red. J. Kołtuniak, Katowice 1992; Z. i S. Kurnatowscy, *Znaczenie komunikacji wodnej dla społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych w Polsce*, [w:] *Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej*, Wrocław 1997.

⁴⁰ Wstępne wnioski sformułował P. Kardys, *Zarys historii*, s. 33-34.

⁴¹ *Ibid.*, s. 25-27, 32-33.

⁴² K. Zemęła, *Historia*, s. 3-21.

⁴³ Zob. przyp. nr 9-12.

⁴⁴ K. Potkański, *Puszcza*, *passim*.

⁴⁵ B. Zientara, *Dzieje małopolskiego hutnictwa żelaznego XIV-XVII wiek*, Warszawa 1954.

⁴⁶ Z. Guldon, J. Wijaczka, *Rozwój przemysłu na tle przemian osadniczych w rejonie Skarżyska-Kamiennej do końca XVIII wieku*, [w:] *Szkice*, s. 5-17.

rolniczego komplementarnego z pierwocinami rudnictwa i hutnictwa, przy czym dwa ostatnie zjawiska przybierały na sile wraz z epoką nowożytną.

Reasumując, wobec nikłych możliwości uzupełnienia istniejącej bazy źródłowej dla okresu średniowiecza, postulatem badawczym przy opracowywaniu monografii osadnictwa obecnego miasta jest pokazanie wymienionych wyżej zjawisk na szerokim tle porównawczym, przy czym tło to powinny stanowić przede wszystkim tereny zlokalizowane w górnym biegu Kamiennej. Nieliczne wyjątki mogłyby dotyczyć dziejów politycznych i podziałów własnościowych, zwłaszcza we wcześniejszym średniowieczu.

The degree of research on the history of Skarżysko in the Middle Ages. Main issues, basic questions

The only fully researched issue so far has been the etymology of the name of Skarżysko to which vital contribution was done by Stanisław Rospond and Władysław Doroszewski, and the complete source list accompanied by the analysis of the historiographic research context was published by the author of the article hereof. Current research findings show detailed information on property relations and territorial ownership of settlements along the upper Kamienna river and its tributaries. As far as the medieval church organization and administration is concerned, it has been mentioned only marginally while conducting research on Rejów, Mirzec, Jastrząb, Bliżyn, Skarżysko Kościelne, the Odrowąż family and the organization of Kielcecka provostry. Another issue which has been of some interest for researchers is the location of contemporary town's borders on the map of communication routes both land and water. The level of agriculture and cultivation as well as the origins of industry in the area have been repetitively discussed in academic papers among others however, the research is far from being complete.

Due to scarce medieval sources, the research on the monography of the settlement within the borders of the present town must be done in the form of the comparative study taking into account archaeological findings and the main area eligible for research should be the upper Kamienna river. One could also include some political ownership issues originating in the early Middle Ages.

Translated by
Magdalena Kardyś